

Zadnji muški Hektorović u Starome Gradu i neki životni aspekti njegova vremena na otoku Hvaru¹

Pred nama je inventar stana don Mate Hektorovića (1707—1774).² sačinjen iza njegove smrti. Bio je to zadnji muškarac ove za naše hvarske prilike velike patricijske i feudalne kuće, koja vuče svoju lozu od hvarskog rodovskog starješinstva prije mletačke okupacije 1278. Te je godine, naime, mletački okupator stari patrijarhalni poredak na otoku zamijenio oligarhijom, stvorenom od građana prvenstveno u gradu Hvaru. S ovim novim dinamičnim elementom ostali su u oligarhijskoj skupnosti, uslijed nama do sada nepoznatih okolnosti, neki izdanci rodovskih glavara, pa tako i preci kuće, kasnije nazvani Hektorović.³ Za današnju slavu ovog imena sve ovo međutim ne bi mnogo značilo, da nije bilo Petra (1487—1572.), njegovog pjesničkog djela, njegove snažne ličnosti i životnog stila.

Pjesnik je svojim »Ribanjem« stvarao našu nacionalnu hrvatsku književnost, čime je za sva vremena svoje ime proslavio. Ali se je također istakao gradnjom još danas impozantnog dvorca — tvrđave, koji uvijek ponosno stoji, u svojim veličanstvenim dimenzijama, prkoseći vremenu i razmjerima našeg vremena. Humanom pak namjenom što je zdanju namijenio graditelj, Tvrdalj svjedoči o plemenitosti svog kaštelana, o njegovom srcu i duhu, ponosu našeg otoka i naše nacionalne kulture. Petar je Tvrdalj posvetio i namijenio prijateljima, ali također putnicima i siromasima. U slučaju potrebe Tvrdalj je bio tvrđava Staroga Grada (»Na pomoć Općini« — kaže pjesnik u Ribanju).

To što danas osjećamo prema Petru, zahvaljujući veličini njegove ličnosti, koju smo shvatili i osjetili, nije bilo ono što su osjećali naši ljudi, pa ni sami Hektorovići, u doba zadnjeg njihovog muškog izdanka. To naslućujemo i iz bezličnosti inventara, što ga ovdje želimo analizirati.

Šturost inventara nadopuniti ćemo podacima sabranim i objavljenim od Petra Kuničića slijedeći ih u dijelu naracije, koja se odnosi na obitelj i osobe.⁴ A iz samog inventara ćemo crpiti onoliko koliko bude moguće. Naravno to ne znači da ćemo saznati sve što bismo željeli, ali se nadamo ipak dobiti približnu sliku načina života i životnog stila don Matina. Osim Kuničića konzultirati ćemo i stručnu literaturu koja se odnosi na tadašnje navike, pa će nadamo se i mali rezultat predstavljati doprinos poznavanju nekih kulturnih dostignuća i navika u prošlosti, jer o tome nije mnogo pisano.

Počnimo s Kuničićem. Iz njegove knjige vidimo, da je Mate najstariji od mnogobrojne braće i sestara, sin Markantuna. Braća su mu pomrla, Mate je kao svećenik bio bez djece, pa je s njime izumrlo i prezime. Bio je zadnji izravni Hektorović.

Dalje kaže Kuničić, da je Mate rođen 1707. U Padovi je studirao teologiju. Ali — nakon studija nije se htio vratiti doma. Otac ga nije mogao privući u Stari Grad, pa je bio zdvojan zbog kronično dramatskog odnosa sa sinom. Kuničić donosi i očajna očeva pisma (od kojih je jedno datirano 1755). Ovaj datum dopušta da ustanovimo vrijeme što ga je don Mate proveo u Veneciji. Studij je završio svakako prije 1735., a ako se vratio doma »malo prije očeve smrti«, kad mu je bilo blizu 60 godina, proveo je van kuće preko 30 godina. Otac je umro 3. siječnja 1766. u devedesetčetvrtoj godini. Tako don Matiju, samcu, ostade još samo osam godina života, jer je preminuo 3. veljače 1774. To znači da je vrijeme iza povratka u Stari Grad bilo prilično kratko za bilo kakav pothvat u kući ili na imanju, pa sve da je i želio iz Venecije, civilnog grada i kraja veoma razvijene poljoprivrede, prenijeti koju novost ili praktičnu ideju. Ovdje možda leži odgovor na pitanje o nekim zapaženostima što ih zapažamo u kući, jer inerciji zadnjih godina Matina života treba pribrojiti desetak petnaest godina očeve nemoći u samoći prije smrti.

Osim tih činjenica treba pročitati Kuničićeve konstatacije o sklonostima don Mate, koncepcijama i odnosima veoma skromnim i demokratskim, malim obiteljskim trgovačkim poslovima i kućnim prilikama. Kuničić opisuje i parazitizam što se zbog prihoda oko ove kuće u zavičaju stvarao. Kuničićevu dragocjenu malu knjigu trebalo bi da Centar preštampa.

Čudan je ovaj neobični čovjek i još neobičniji patricij, koji je najprije pošao u svećenike, da se onda tome zvanju ne posveti, već ostane u metropoli dugi niz godina protiv očeve volje. U tom čovjeku moralo je biti nečeg skromnog, rekao bi nerazvijenog, ali i boemskog. Iako je bio Hektorović, ne dobivamo dojam da je u Veneciji živio u uvjetima koji bi bili odgovarali njegovom staležu, već stičemo uvjerenje da je živio iz dana u dan. Da li je negdje kaskada radio, na pr. kao dušobrižnik, ne vidi se iz onog što je Kuničić napisao.⁵ Vidi se da je živio nesređeno, a da je otac jadajući se, plaćao dugove posredstvom starigradskih brodara ili svojih kompanjona, koji su redovito, kako znamo, plovili u Veneciju. To su bili brodovi male i najmanje kabotaže, kao što ih imamo još danas (iako su motorizirani), jer Dalmacija pod Venecijom nije smjela posjedovati brodove ni velike obalne ni duge plovidbe. Upravitelji ovih brodova bili su paruni (»paroni de barca«), kao što su i danas.⁶ Inventar sve to nekako potvrđuje onom koji iz staroga spisa čita i duh vremena, ne samo riječi.⁷

Stan u Tvrđalju bio je očevo. Mate ga je naslijedio u zapuštenom stanju, kako ga inventar opisuje. Don Mate nije dugo bio gospodar, jer je osam godina iza veoma starog oca umro, ali je možda ipak imao vremena da svome domu dade malo profila, što također nije uradio. Skromnost mu je očito bila naravna i možda posljedica boemskog života u Veneciji. Iz grada raskoši nije donio luksus, koji

bi mu bio, staleški gledano, pripadao. Imao je malo posluge, posebno za ona vremena kada posluga nije bila problem, ukoliko na našem otoku to pitanje i u ranijim vremenima, koja ovdje opisujemo kao i u kasnijim, nije bio problem. Imao je u kući stalno zaposlene supružnike Zaninović kao pomoć za domaćinstvo i za poslove gospodarstva. Sigurno je bila još koja mlađa ispomoć, po koji momak, sinovi kolona, ali mislim da je to moglo biti prigodno (na pr. za jamatvu, za pretakanja vina, ako su pretakali, kod ukrcaja i iskrcaja s broda, i vlastitog). O tome u don Matinom inventaru ne naslućujemo ništa, osim da se spominje sobica za djevojku, dok su Zaninovići imali svoj poseban stan u zgradi zvanoj »Borovina«, u krugu samog Tvrđalja. Ova oskudnost više je izraz otočkih prilika, više kulturne nego li materijalne prirode i, dijalektički gledano, nije moglo biti drugačije, pa se vjerojatno ne varamo ako kažemo, da ni u Petrovo vrijeme nije bilo puno izdašnjeg kućnog života. S obzirom na to nije razumljivo zašto se neki znanstveni radnici toliko dive Petrovoj demokratičnosti i odnosu sa Paskojem i Nikolom. Bio je to odnos više nego normalan i svakodnevan, bolje reći nužan. Za Matu možemo kazati, da je jednostavnost bila uvjetovana i njegovim dugotrajnim skučenim životom u Veneciji, gdje mu je materijalna baza falila u potpunosti, jer osim što nije sigurno da bi mu otac bio mogao osigurati dostojnu egzistenciju, otac je htio da mu sin dođe kući. Stoga je teško govoriti o životnom stilu, jer taj pojam implicira neko htijenje, dok ovdje htijenje nije bilo prisutno, a ako jest, onda je bilo ograničeno dugotrajnim navikama, koje su osiromašile fantaziju. Svejedno je don Mate došao kući s nečim što sugrađani nisu imali, a bile su to venecijanske poslastice, na koje se u glavnom gradu nužno morao navići: kava, čaj, čokolada, jer su te tekovine u Veneciji bile dostupne svima, bez klasne razlike, a don Matu su u Starome Gradu svakako diferencirale. Ovaj zadnji podatak treba usporediti sa pitanjem kavana u Splitu, što ga Danica Božić na str. 160 svoje knjige tretira. Don Mate je možemo reći, zahvaljujući spomenutim napicima, imao neku vrst »gradske legitimacije«, što nipošto nije značilo patricijsku diplomu (koju je doduše doma već imao), jer su u Veneciji ljudski odnosi bili za ono vrijeme veoma demokratski, a običaj nošenja maske šest mjeseci na godinu omogućavao je slobodu komunikacija. Ali treba dodati, da ako su nedostajali kulturne navike i elan, nedostajala je u zavičaju sasna sigurno i odgovarajuća ljudska rezonanca, o čemu se u kasnijim vremenima može za kuću kao ova, ili njoj sličnu, govoriti. I o tolikim drugim kućama u Dalmaciji.

Svakako, ni jedno ni drugo, ni kulturne navike ni elan, u svom hotimičnom dugom egzilu don Mate nije mogao steći, jer se, živeći u kosmopolitskom velegradu Veneciji, lišio i onog što bi eventualno bio kao provincijski plemić i posjednik mogao imati. Obiteljska sredstva mogla su dostajati u Starom Gradu, ali ne u raskošnoj Veneciji. Svakako podnijeti u tim uvjetima preko četvrt stoljeća života u tuđini na način kako je don Mate živio, značilo je da mu je klasna svijest bila tuđa.

Prema riječima Kuničića don Mate je svoju oporuku bio sastavio 28. siječnja 1773., a umro 3. veljače 1774. Prema ovim datumima bio bi zapisnik kojim se bavimo sačinjen odmah, dan iza smrti, što ne izgleda moguće, pa podatak o smrti valja provjeriti u arhivu Hektorović. Jer osim što nije nimalo vjerojatno da su zapisatelji tako brzo nastupili, duh kuće o kojoj zapisnik govori odaje smrt, samotinjnu, koja sigurno nastupa iza smrti u kući gdje je prestao život, ali ne isti čas. S druge strane valja kazati da se brzina inventarizacije ipak nekako namećala, zbog neminovnog dalmatinskog naslijednog konfliktika u obitelji, ali ovo zadnje ne spada u predmet našeg izlaganja.

Ne bih transkribirao tekst inventara, opisao pojedine predmete, niti vršio linguističku analizu nazivlja i dijalekt, jer to ovdje nije potrebno, a to će drugi bolje od mene učiniti, posebno Danica Božić. Želio bih, ako je uopće moguće, doživjeti dom zadnjeg Hektorovića i podvući samo ono što mi za tu svrhu bude izgledalo potrebno.

Inventar je klasično formuliran. Tražila su ga djeca Matinih sestara, dakle nećaci: Zaneto Raffaelli pok. Tome, sin Ludovike Hektorović, i Nikolica Politeo Niseteo, sin druge sestre, Polisene, žene pok. Antuna Niseteo - Politeo.⁸

Spisi oko spora nisu u cijelosti sačuvani, pa ne možemo slijediti čitav tok stvari, ali kraj znamo. Za nas je dovoljno da kažemo, da obitelj (kao obično) nije bila zadovoljna s legatima što ih je testator ostavio kleru u Starome Gradu, i kućnoj pomoćnici Mariji ženi Petra Zaninovića, o čemu detaljno govori Kuničić. Spor je ipak završio veoma brzo, već u martu 1774. (19/III), rješenjem u prilog testamentarnog komesara Dr. Boglića, jer drugačije nije moglo biti, pa su tako pobijedili pogodovnici. Sestrama (rođenim Hektorović) nije pomogla ni intervencija uglednih odvjetnika. Inventar je zapisao Dr. Antun Čalafati, u prisustvu svjedoka Ivana Botteri i Jerolima Vidali. Zapisnik kaže da je inventarizaciji bila prisutna Marija Zaninović.

Sad treba da pređemo na ono za čim smo išli. Najprije upada u oči da notar, sastavljajući spis, ne spominje Tvrdalj, ne govori o Tvrdalju uopće, nego o »kući« (»nella sua casa a Citta Vecchia«). Upada u oči, kazah, jer smo danas navikli, zahvaljujući svijesti što smo je stekli kulturom o veličini Petra kao pjesnika i Petra kao graditelja Tvrdalja, poetizirali ličnost i dvorac, koji je bio izraz njegove koncepcije i napora, očitog feudalnog instinkta, kao i njegova humanizma u ljudskom, intelektualnom i literarnom smislu. Ali u doba don Mate toga osjećaja o Petrovoj veličini još očitito nije bilo, a onaj prvobitni, feudalno-rodovski, bio je svakako nestao. U vremenima XVIII stoljeća učmalosti Dalmacije, pa i našeg otoka, nije bilo elemenata koji bi dopustili da se shvati Petrova veličina. Petar je jedan od osnivača kulturne funkcije našeg jezika, misli koja ljudima XVIII stoljeća nije mogla nešto značiti. Tom duhovno siromašnom vremenu nedostajao je »višoj klasi« (ne samo plemstvu već i ostalima) osjećaj veličine i mjerilo veličine onog što je u Petrovom kao i Ivanićevom stoljeću stvaralo književnost i povijesne akte svjetskog dometa. A Tvrdalj, također djelo XVI stoljeća, što je bio nastao Petrovom voljom zapanjio je narod svoga vremena, jer je bio izraz moći, ali i jer je trebao služiti njegovoj zaštiti u slučaju potrebe

(uz Samostan fortificiran nešto ranije, 1482., i smješten u pozadini na mjestu klasične akropole Pharosa). Taj isti Tvrdalj sad je, nakon minule i zaboravljene turske opasnosti, bio ništa drugo nego samo velika kuća, — ne više izraz velike ličnosti ni zalag sigurnosti, ne više pojam kulture i snage. Tom novom degradiranom shvaćanju doprinijela je nepoetičnost zadnjih Hektorovića, ali kao opća a ne njima svojstvena pojava, — i, naravno, otuđenost don Matija. I tako nam se, vršeći analizu inventara, nametnula potreba identifikacije kuće, kada je zapisnik pravim imenom ne spominje. Hektorovići su naravno imali više kuća, pa je don Mate mogao stanovati i izvan Tvrdalja. Međutim, listajući inventar, ubrzo smo našli indikacije, da se stan nalazio u Tvrdalju, što sastavljač zapisnika nije smatrao vrijednim spomenuti. Evo tih dokaza.

Ta se potvrda nalazi u riječima »sotto la tezza da levante della Peschiera«, jer hoće reći, da je (kao i danas) teza (spremište, pristresje) bila s istočne strane ribnjaka, dakle na Tvrdalju. I dalje, na drugom mjestu u inventaru stoji, da se pet košnica pčela (»busi d'Api No. 5«) nalaze iza ribnjaka (»dietro la Peschiera«), što znači u vrtu Tvrdalja. Prema tome don Matin stan bio je Tvrdalj. I ovaj detalj, da se povodom jednog Hektorovića Tvrdalj ne ističe, izgleda nam da uvjerljivo pokazuje, da patricijat hvarski konca XVIII st., iako još u posjedu svojih statutarnih prava, nije više u sebi nosio ton superiornosti, niti svijest o svojoj društvenoj funkcionalnosti. Statutarna prava su životarila kao i sve ostalo, da ubrzo nestanu.

Valjalo bi još nastojati utvrditi topografiju stana u ogromnoj zgradi, pa ćemo to pokušati učiniti, naravno samo u glavnim crtama. Tvrdalj je kroz stoljeća doživio toliko pregradnja, izgubio stare konture i izbrisao stare raspodjele, pa bi rekonstrukcija iziskivala dugotrajnu studiju, što izlazi iz okvira ovog članka. Tu nam literatura ne može pomoći, niti na pr. zapisi Ide von Düringsfeld o Dr. Pieru Niseteu, potomku Polisene Hektorović, niti o biblioteci koju je Dr. Niseteo osnovao, i o kojoj ova kulturna žena govori s divljenjem.⁹ Biblioteka je osnovana u XIX st., daleko nakon don Matine smrti.

S obzirom na to mislimo da treba sagledati današnje stanje i raspored prostorija u Tvrdalju, a ujedno se pozvati na današnje vlasnike Hektorovićevog doma. Tim putem dolazimo do zaključka da je stan don Mate bio na istočnoj strani kompleksa, u dijelu koji danas pripada obitelji Nikše Račić. To je saznanje u skladu sa popisom soba u inventaru, što se niže navodi, pa se tako može lokacija stana prepoznati. Osim toga na ovakav zaključak upućuju i indikacije za orijentaciju iz inventara kao: »luogo in faccia la corte verso ponente«, ili: »sotto la tezza da levante della Peschiera«, kao i to, da se u tom istočnom prostoru iza Tvrdalja, prema jugu, danas vide obrisi dvorišta i teze (šupa naslonjena na zid na jednu vodu), dok svemu tome, kako inventar kaže, ribnjak ostaje zapadno.

Svakako, ovo je zaključak koji stvaramo, a zasniva se na logici i na uvjerenju današnjih vlasnika, i može služiti dok naknadne studije unutrašnjosti Tvrdalja ne dadu precizniji odgovor.

Ne možemo kazati, niti će to itko znati ikada reći, tko je, otac Markantun ili sin Mate, uredio stan kakav nam proizlazi iz čitanja

inventara. Je li takav stan djelo oca, ili sina, iako je vjerojatno da je to bio otac. Jedno je sigurno, da don Matu ne možemo suditi sa sigurnošću po izgledu stana, jer je nekako vjerojatnije da je sin — povratnik stan zadržao kako ga je našao. Nije uzimao inicijative uopće, pa sigurno niti u pogledu stana. Stanje koje ćemo sada zabilježiti odaje ustajalošću. Sigurni udio don Mate je više lične prirode i to ćemo opisati.

Prema inventaru sobe su bile »meblirane« više kao spremne, apsolutno bez profila. Ovo možemo samo prema nabranjanju kazati, jer kvalitet pojedinih komada namještaja iz sumarnih i neznalačkih opisa komisije za inventarizaciju nije moguće prepoznati.

Nadalje pada u oči da biblioteke nema, knjige su smještene tu i tamo, bez ikakvog ljudskog odnosa prema knjigama, naravno bez knjiškog inventara. Ili smještaj arhivalija, koje inventar naziva »processi«, što upućuje na banalnost odnosa prema papirima (ne toliko don Matinog koliko sastavljača inventara, doktora prava, advokata i plemića), dok se dijelovi spisa nalaze svugdje, pa i u jednoj (nadajmo se neupotrebljavanoj) peći. Usudujemo se nadodati, potkrijepljeni iskustvom što ga imamo u ovim stvarima, da bi, za slučaj da je peć trebala, papiri bili prve žrtve vatre.

Evo poretka soba prema inventaru:

1. Primo appartamento ossia Sala,
2. Andietto (hodničić) per entrare nella camera,
3. Prima camera verso mezzodi (prema vrtu dakle),
4. Camera grande,
5. Camera nuova detta camerin (sobičak),
6. Cucina,
7. Camerin della cucina,
8. Luogo dinanzi alla cucina (prostor pred kuhinjom),
9. Camera della casa nuova,
10. Sopra la predetta (nad spomenutom) camera in soffitta,
11. Tra la cucina e la camera,
12. Camerin della serva,
13. Camera grande,
14. Camera piccola,
15. Magazzen,
16. Corte,
17. Luogo in faccia la corte verso ponente,
18. Sotto la tezza (ostava) da levante della Peschiera,
19. Sopra el soler.

Nabrojio sam sobe da bi čitaocu dao pojam o prostoru, koji je velik. A što se tiče dispozicije valja ostati pri onome što smo naprijed kazali.

Nazivlje nisam preveo, jer je u ovakvoj formi tipično za naše građanske otočke kuće, ostalo donekle i danas, iako smo se talijanštine u pisanju, govorenju i nazivanju na sreću oslobodili. Samo se i ovdje vidi da su nazivi u inventaru generični, pa zato mislimo da su od sastavljača inventara uglavnom improvizirani, djelomice nelogični, kao da pri inventarizaciji prisutna Marija Zaninović nije bila pitana. Međutim i danas u starim kućama u Dalmaciji i velikim, postoji kadkada anomalija, da se neprestano ponovno pravi opisni napor za oznaku nekih soba, i ne ide se za tim da sobe dobiju vlastito ime. Ali kako to postići kada u to doba nije bilo, kao što nema ni danas u Dalmaciji kulta kuće. Kod nas je kuća više funkcionalna potreba, manje dom. Zato se ne treba čuditi što u kući najčešće nedostaje toplina i udobnost.¹⁰

Kod ovog popisa, uz neke nazive koji se sami nameću, nedostaju neki drugi, koji bi nam, da ih je bilo, pomogli da se lakše snađemo. Nema na primjer ni izrazito navedene primače sobe (camera da ricevere), nedostaje »camera del paron«, nedostaje spremište (salvaroba), prostor za pranje posuđa i drugog (spazzacuxina), nedostaju neki prostori što ih D. Božić u Splitu nalazi i sl. Možda nije ni do dr. Calafati sastavljača inventara, nego do činjenice da nitko od obitelji nije sudjelovao. Bila je prisutna Marija Zaninović, uz svjedoke, ali je pitanje koliko se Mariju pitalo, a talijanski, naravno, nije znala.

Dakle, stan se sastojao od 19 prostora i prostorija, uključivši naravno, konobe, spreme, vrt, dvorište, ostave. Za neke prostorije točno znamo kako su izgledale, već po tome što su naša dvorišta, konobe, spreme, isto tako do nedavno izgledale kao u doba don Mate, prije uvađanja vode, električne rasvjete (dakle do pred 40—50 godina), a ponegdje još i danas, i jer su otvoreni prostori Tvrđalja do danas na sreću zadržali uglavnom svoju staru fizionomiju. O tome ne treba mnogo kazati.

U konobi su bačve normalni inventar. Bile su tada od mekog drva dovezene najvjerojatnije iz Senja ili Apulije, odnosno kod kuće rađene od mnogobrojnih bačvara, kojih sada skoro više nema. A bili su ugledni i za nas životno važni majstori. Kamena baza tijeska sa debelim konopom za stiskanje lise (zvanim kod nas »libon«, v. rječnik Iveković i Broz) u dvorištu na otvorenom, kako je bio običaj od vremena Grka i Rimljana (i kakvih se na otoku našlo i nalazi više), pa tu i tamo još danas funkcioniraju. Svi poznajemo te stare kamene podloge pred konobama, u dvorištima naših gradskih i seoskih kuća.¹¹

Inventar, kako smo kazali, spominje ribnjak kao točku za orijentaciju, ali ne kao kulturno ostvarenje, kako ga je zamislio i doživljavao graditelj ove impozantne kuće.

Petar Hektorović je, gradeći ribnjak, unio iznenađujuću kulturnu komponentu u naš ambijenat. Ali to nije sve. Ne smijemo mimoići jedno drugo za ono vrijeme možda još veće iznenađenje sa kulturnog

gledišta, iako prozaično — naime gradnju zahoda u atriumu Tvrdalja. Tema je trivijalna, ali nije bez velike važnosti činjenica, da je Petar ovim činom anticipirao u evropskom smislu, jer vladarski dvorovi Evrope ne samo njegova vremena, već XVII, XVIII i dijela XIX st. nisu imali određenu prostoriju takve namjene. Ovaj sobičak, još danas sačuvan, nije, naravno, nabrojen u inventaru, kao ni neke druge stvari, o kojima ćemo kasnije nešto reći. Možda jer nije bio objekt spominjanja u ono vrijeme, a možda i zato, jer se nalazi u atrijumu, a ne u stanu, skroman, ali dobro uočljiv radi famoznog natpisa na nadvratniku: Si te nosti cur superbis.¹²

Kuhinja je bila kao ostale kuhinje onog vremena u ovakvoj kući: s otvorenom vatrom (ovo do konca XIX i poč. XX st.), komoštrama, bakrenim posuđem, sirovom keramikom iz Apulije.¹³ Otvorena vatra u redovitom procesu kuhanja u gradskim građanskim i drugim kućama prestala je uvađanjem tzv. »štednjaka« (izum i riječ germanska = Sparherd), dakle nedavno, pa se otvorena vatra naravno sve više gubi, posebno danas kad nas je industrija usrećila bezličnim strojevima. Ipak otvorenu vatru na sreću nalazimo još — makar degradiranu — u našem otočkom ambijentu.¹⁴

Iako smo sve ovo rekli, moramo registrirati da se don Mate vratio doma iz Venecije, gdje ga skromni ili rađe, čini se, bohemski život nije mogao lišiti nekih navika, što jasno vidimo iz inventara. U inventaru su zapisana dva-tri kavnika, vrećica kave (naravno sirove, kao što je i danas još često kod nas slučaj), kutija čaja (metalna!), duhan i vrč za serviranje čokolade.¹⁵ Bio je zapisan i maraskin radi kojeg doduše nije trebalo živjeti u Veneciji — jer je stari dalmatinski produkt.¹⁶ Sve to (osim maraskina) u Dalmaciji se tada tek naziralo, uglavnom u življim gradovima kopna (v. Danica Božić), osim u kojem analognom slučaju, pa možemo sa sigurnošću ustvrditi da su te namirnice don Matu svakako razlikovale od ostalih osoba njegova staleža, više nego li Tvrdalj. Sve je to donio iz Venecije, sve ga je to možda isticalo, ali kao došljaka, a ne kao patricija. Jer su u Veneciji kavu i čaj građani uživali, ali bez klasne ili druge razlike, već u XVII st. Tada su se otvarale reprezentativne kavane u glavnom gradu i gradovima mletačke teraferme.¹⁷

Srebrnog posuđa ima jako malo u inventaru, skoro ništa, nekoliko porculanskih šalica, šest sitnih čašica za liker, što je u optimalnom slučaju morao biti maraskin, zvanih »zizziale« (pehar, peharčić), ali od mjedi, ne od srebra. Upisano je i nekoliko mjedenih svijećnjaka, uljanica naravno, dok nema govora o elegantnim rasvjetnim nosilima od srebra ili porculana, na primjer kandelabrima. Inventar bilježi i karafine (karafina = mala karafa, vrč) za ulje i ocat zvane »schizze«, što dolazi od schizzare = štrcati, dozirati.

U kući je bilo mnogo knjiga i »papira«. Bili su to dokumenti nagomilani stoljećima, za koje don Mate nije bio zaslužan i sigurno se nije njima bavio. Navodim papire u navodnike, jer su i ti bili čuvani po inerciji, sigurno ne radi poznavanja stvari. To se vidi po nazivlju i smještaju. Knjiga je bilo u ormarima pomiješanih sa kućnim potreštinama, ili u sanducima, na drugim mjestima u kući,

konobi, i — kako smo već napisali — u jednoj krušnoj peći, samo ne u biblioteci, jer te nije bilo.¹⁸

Ono što danas nazivamo arhivskim fondovima don Matin inventar se zove »processi«. Ova je riječ po našem sudu bila znak vremena. Ljudi tog doba mislili su (a neki i danas misle) da se papiri čuvaju samo radi sudskih sporova kojima bi mogli služiti. Odatle naziv »processi« što znači sudske rasprave, dakle sudske isprave. Naravno ovdje valja odmah kazati da je arhiv Hektorović nastao ne samo čuvanjem obiteljskih spisa, nego i radi notarske funkcije pojedinih članova obitelji kroz stoljeća, pa su sačuvani dokumenti mogli služiti u dokaz prava stranaka, koje su pojedini notari iz obitelji zastupali. Danas ti papiri rasvjetljavaju kulturnu povijest.

Možda treba napomenuti da je ipak i za ovakvog prilično nekulturnog don Matu Aristoteles bio auktoritet, više zbog fame tog velikog mislioca nego li zbog onog što je napisao. Našli smo ga (u inventaru) odvojenog u jednom ormaru, u dva sveska, ali zajedno sa slijedećim kućnim rekvizitima: šest flaša ulja, dalekozorom, vrcem za čokoladu, četiri mjedenja svijećnjaka (kandelira) i s mjedenim zvoncem s jedaćeg stola. Dakle kriterij očito neintelektualan, na koji smo, neka nam bude dopušteno reći, često u toku svog kulturnog djelovanja na Hvaru nailazili.

Već smo opazili, da se funkcija nekih prostorija u stanu don Mate, generički nazvanih, teško može utvrditi. Mislim tu u prvom redu na sobe navedene u popisu pod brojem 1, 3, 4 i 9. Svejedno to treba pokušati razjasniti, pa pođimo redom. Najprije od sobe markirane u inventaru kao »sala«. Sala znači dvorana. Je li to primaća soba? Sama riječ »sala« mogla bi na to upućivati, iako je sala danas na otoku samo manje više prazan prostor na I katu. Dakle veliko pred-soblje. Danica Božić bilježi u istom smislu »portego«. A sadržaj? U prostoriji stoje dva obojena ormara s knjigama. K tome još dva »nebojadisana«, također s knjigama, ali ovakav opis ne dopušta da odredimo kvalitet drva ni namještaja. Boja upućuje na meko drvo, kao što je na pr. tirolski namještaj (Bauernschränke). Tu je bilo i »nešto stranih« knjiga. Što znači »stranih« nije moguće pogoditi, jer latinski jezik u ono vrijeme nije bio strani. Bilo bi zanimljivo saznati. Dakle, tu je još i ormar od orahovine (kvalitetan), prazan, pa k tome stol od orahovine sa 4 ladice, pokriven »prugastim stolnjakom« (Louis XVI), par stolića od orahovine, šest stolica od orahovine »all'antica« (all'antica čitati = stilski), pa stolac i naslonjač (»carregon«) s jastukom. Sudeći po ovom pretežno finom standardnom namještaju ovo bi trebala biti primaća soba. All'antica, što može značiti? Barok? Iz tog doba ima u Štarome Gradu danas više pisanih stolova i drugom namještaja.¹⁹

Pokušajmo proniknuti čemu je »camera grande«, četvrta prostorija po redu inventara, mogla služiti. Inventar kaže da su tu stajala dva sanduka i jedan sandučić (ono što se talijanski zove »cassa panca«, škrinja na kojoj se sjedi, ali se moglo i leći, a bila je istodobno sprema umjesto ormara).²⁰ U sandučiću bile su opet knjige i flaše, u drugom opet spisi (»processi«). Nadalje inventar bilježi

stol u dva dijela s vunenim pokrivačem. Ovo je očito stol jedaće sobe, koji se širi (otvara) kad se ima ugostiti više osoba, a vuneni pokrivač na stolu još je danas često atribut »svečanog« dalmatinskog stola u gradu i našem današnjem selu. Ali, u istoj sobi nalazimo dva para nogu za krevet, stalke (cavalletto), a ne krevete sa odgovarajućim zastorom ili bez zastora, dakle elemente za improvizaciju ležaja. Nema tu govora o krevetnom sanduku sa nogama i eventualno baldahinom, gdje se na tvrdu podlogu stavljala slamarica a iznad nje da ili ne madrac. Ovakav krevet što je kulminirao u gotici i renesansi, ali i prije, bez obzira na dubioznu komodnost, imao je u sebi nečeg svečanog, ali već i u vrijeme don Mate nije više bio — kako da rećemo — neophodni atribut »gospodstva«. Inače, ovakvih kreveta nalazi se još i ponegdje danas, iako je industrijska proizvodnja u zadnjih nekoliko decenija eliminirala i ovu improvizaciju.

Zapisnik u istoj sobi nabroja svakojake kućne predmete, potrepštine, sobni nužnik (comoda), noćni sud (ljepše: serviziale, potribnica), a onda drvenu i slamnatu stolicu, jednu konsolu, jedan noćni ormar, umivaonik od kositra (je li to bio stalak?), a iza toga posudu od mjedi nazvanu umivaonik »lavaman« — kako i danas nazivamo,²¹ nekoliko grijalica za krevet (»scaldaletto«), jedna »foghera« od bakra (ljepše izrađena kutija sa otvorima u koju se za grijanje ruku stavljala žerava,²² i zalivača za upotrebu u vrtu.

U ovom opisu nalaze se elementi blagovaonice (stol iz dva dijela) ali i spavaće sobe (krevet, lavaman, grijalice) — pa uzmimo da je don Mate ovdje noćio. Svakako i ova soba je bez određenog profila, ali predstavlja još jedan indicij nepostojanja, neosjećanja kućne estetike.

A onda se redaju dalje sobe i dolazi »prima camera verso mezzodi«. Ta je s obzirom na položaj morala biti najtoplija, možda zimska spavaća soba. Ovo uzmimo sasma relativno, jer mnogi od nas može iz svog insularnog ili dalmatinskog iskustva znati što znači očekivanje sunčanog grijanja kuće.²³ Sobi okrenutoj suncu nije bilo teško biti najtoplija u ledenici kao što je morao biti negrijani Tvrdalj sa svojom glavnom sjevernom orijentacijom.

Problem zime u Dalmaciji se rješavao samo djelomično grijalica za krevet (kreveti su na našim otocima bili mokri od vlage — toga se i potpisani sjeća), i za ruke, što ih inventar don Matina stana obilato nabroja. Takvo stanje u Dalmaciji, u mnogim kućama, traje još, pa svi znamo o čemu se radi. Nema krevetnih grijalica na žeravu, a one električne nisu uobičajene. To je razlika. Ima često neke nesenzibilnosti u naših ljudi u odnosu na zimu, na način da i kada danas raspoložu grijanjem, ne zatvaraju vrata soba, ili nepotpuno zatvaraju prozore, jer vrućinu ne cijene, ili je jednostavno ne znaju koristiti. Najljepše je kad se pri tome govori o potrebi čistog zraka (a protiv vrućine), kao da ga na otocima nema i previše. Naravno ovo paralizirajuće stanje nije posebno smetalo svijetu koji nije mnogo radio. Kad to kažemo mislimo na građane svakog ranga, jer seljaci su uvijek imali i danas imaju toplu kuhinju (ukoliko u najnovija vremena »moderni« električni strojevi, koji su iznakazili izgled

kuća, ne okrenu to pitanje zime na gore i kod seljaka). U ovakvim prilikama zimi (a ljeti?) svlačenja i pranja nije moglo biti. Ipak, tome se ne treba čuditi, jer je XVIII stoljeće vrijeme kada se ni kraljevi nisu prali, a voda se smatrala izvorom bolesti i drugih zala.²⁴ Eto tako se kod nas u kući hodalo i hoda zimi u kaputu i šeširu na glavi, i bugancima na prstima od ruku, katkada i nogu (vašac, talij, gelone, friulski polez). Sve su to stvari što ih poznajemo iz mladosti, jer su trajale do u našu mladost, a traju često i danas.

U istoj sobi stajao je i don Matin pribor za pisanje, uz još jedan sanduk i stolić, zidni sat i pokrivače (»di tela stampata«), i — konačno — koferčić sa 110 cekina u zlatu i 55 cekina u peticama. Prema tome don Matino stanje bilo je relativno dobro. Postojalo je imanje i postojala je skromnost. Ali pohranjena svota kod don Mate nađena bila je normalna nužnost, jer bankovnog depozita u to doba nije bilo. Ali glede visine svote rekao bih, da je bila manja nego li kod bilo kojeg paruna.²⁵

Dalje u istoj sobi: dva para polurukava (»manigotto«), naime zamjena za rukav košulje, od lakta do ruku, koji su se češće mijenjali nego li košulja, sa dugmetima od kositra (dakle ni ova dugmad nije bila od srebra). A inače, ti »manigotti« su značili promjenu donjeg dijela rukava, a ne gornjeg, onog koji se znoji, i koji bi po našoj logici trebalo rađe prije mijenjati. A onda k tome: kućna kapa i još jedan krevet na kavaletima. Pravog kreveta prema tome u kući nije bilo, samo daske, slamarica i madrac, a možda jedno bez drugog. Danica Božić opisuje pozlaćene ili dekorirane kavalete u Splitu. Ipak to nisu kreveti.

Ali zato, u kamarinu — nosiljka sa staklenim prozorom (»col suo cristallo«) i jastukom — jamačno već zabačena i može biti zaboravljena. A pitamo se tko bi nosiljku nosio — da je ustrebalo? Od kada se u ovu nosiljku nije sjelo? Ostaje nepoznanica.

U čitavom stanu, na zidovima, tu i tamo, ove slike: Gospa sa mjedenim kandilom (što znači da je običaj kandila tada postojao), Zadnja večera, Judita u »obojenom okviru«, Gospa od sedam žalosti, Raspeće s okvirom »zelene boje mora«, Sv. Antun »s ukrašenim okviru«, Presveto Trojstvo, Sv. Frano »u razbitom okviru«, Raspeće od kosti bez jedne ruke, zrcalo u »obojenom okviru«. Ovom nabrajanju skoro ne treba komentara. Očita banalnost i zapuštenost. Što su mogle biti ove slike? U najboljem slučaju bakrorezi, štampe. Ali obojeni okviri! Jedina vrijednost jest vjerojatno raspeće, ako je bilo izrađeno u slonovoj kosti, u kući možda iz daleko starijih vremena, ili baroka, ali bez ruke, oštećeno. Uz slike valja navesti i klecalo.

Od odijela inventar bilježi »nešto ženskih stvari«, što su očito pripadale ranijim članovima obitelji, majci ili sestrama, — jer kaže »vecchio«. Onda: ručnik, dvije muške košulje od mletačkog platna (tj. finijeg), par bijelih plahta od platna (za razliku od nebijelih), još jedan par od domaćeg platna, zakrpan, par plahta od mletačkog platna, zakrpan, tri navlake (za jastuk?) od riječkog platna, zakrpan kaput od debelog platna (zapravo rađe vrsta dolame), dva stolnjaka, od kojih jedan domaći (tj. prosti), drugi »a opera« tj. iz dućana, 8 ubrusa.

S druge strane: stare ženske cipele »u zlatu« (vjerojatno rokoko), stari muški šešir, rukovnjaci (manizze) od baršuna (za grijanje ruku), dvije svećeničke sotane (tunika, reverenda) — poderane.

Odjevni je inventar siromašan, siromašniji nego li kućni namještaj, jer je namještaj više složen bez ukusa nego li siromašan. A odijelo je manjkavo i trošno. Doduše, između časa smrti gospodara i sastava inventara moglo je štošta nestati (bilo je uobičajeno). Ali loše odijelo, zakrpano, jedva već upotrebivo, i sasvim malo veša (najintimnije se i ne spominje u inventaru) bila je naravna stvar vremena.²⁶

S druge strane ipak nalazimo naslonjač od kože, još jedan, noćni stolić pozlaćen (da li izdvojen od kompleta sobe, vjerojatno ostalo dato u miraz), — pa »novi« kišobran, tri zemljane posude za duhan (u zemljanoj posudi je dugo čuvani duhan održavao svoja svojstva), i igra »Dame«.

Pokušajmo izvesti koji zaključak. Stan prostran u Tvrdalju, ali ne imponantan; tada ne imponira nikome, pa ni gospodaru, — za razliku od utiska što ga takvo zdanje danas na nas pravi. Ovaj dvorac, ali za grad Stari Grad tvrđava, nema više svoje dobročiniteljske i u slučaju napada spasonosne funkcije. Njen gospodar i ne misli na nekadanju primarnu ulogu svoje kuće u mjestu, kao što ni čitav patricijat praktički ne znači društveno više mnogo.

Namještaj stana je bez udobnosti, iako posjeduje više ljepših komada; odijelo je siromašno, profinjnosti nema. Kuća, relativno imućna, bez kulturnog daha, — ali novčana rezerva postoji.

U kući ipak nema znaka intelektualnosti, kultura je malograđanska. Nema govora o utisku što je ta ista kuća ostavila 70 godina kasnije na Idu von Dueringsfeld, kada je u toj kući srela tadanjeg suvlasnika Tvrdalja Doktora Petra Nisetea i našeg velikog arheologa Akademika don Šimu Ljubića (1822—1896.).

Skriven i zabačen našli smo znak staleške superiornosti — nosiljku, koja nije u upotrebi. Oružje zapisano u inventaru zabačeno, niti pohranjeno, a kamo li izloženo. U kući nema niti jedne reprezentativne sablje, — u doba kad je bodež igrao još neku »praktičnu« ulogu. Umjesto toga »novi« kišobran.

Odbljesak Venecije, znak »kosmopolitizma« onog vremena: igra »Dame«, kava, čaj, čokolada, duhan. I maraskin.

Gospodarske prostorije su sadržavale slijedeće:

U sobi br. 9) inventar bilježi staru bačvu za držanje žita²⁷ (koje se je u kući mlilo kao i mnogo kasnije), a onda opet »papire« (spise) u jednoj kutiji i jednoj peći (sic!), nadajmo se takvoj, koja se nije palila. Nadalje dvije »kvarte« (mjere od oko 24 litre) od kojih je jedna bila puna ječma. Taj ječam je bio svakako također produkt starigradske ravnice. U istoj sobi sedlo s uzdom. A onda opet kavaleti s priborom za dva kreveta.

Iznad ove sobe u potkrovlju: lovačka puška, druga puška, tri pušćane cijevi, jedna sablja — sve očividno odbačeno, što može

značiti: pomanjkanje potrebe ili još više, napuštanje jednog od bitnih atributa vlastelinskog života. Što bi don Mate, boem iz Mletaka, sa lovačkom puškom? Doduše možda je oružje zabacio i otac radi visoke starosti, ali ga sin nije rehabilitirao. Svakako, nije značajna upotreba koliko čuvanje i dostojanstvo.

Inventar spominje »un ferro da cinghial«. Naziv bi bio zagonetan, kad u Tvrđalju ne bi postojala velika gigantska gvoždica (željezna klopka), na koja se kod ove zabilježbe misli. Ta se gvoždica danas nalaze (kao što je i stan bio) u dijelu dvorca što pripada obitelji Račić. Sprava je zamišljena za lov veprova, naravno ne na Hvaru, pa odatle ime (cinghiale = vepar), a ovdje je očito trebala služiti za obranu od napadača ili provalnika.

Pred kuhinjom stajao je kandelir i »lumeta«, što znači uljanica vjerojatno od mjedi (jer ih je bilo od običnog lima), pa muškadur (mrežasti ormar za zračenje namirnica, napravu što se na našem otoku još koristi), kokošinjak (u kući?), kovanja za mijesiti kruh, balanca (vaga). Dakle normalni arsenal otočke posjedničke kuće. U kuhinji: dvije lumete, avan (murter), pribor za ribanje, mlinac za kavu (dakle kavu nisu tukli u murteru), feral, tri krevetne grijalice (scaldaletti), komoštre (lanci za vješanje lonaca na kominu) i ostali pribor komina, — i 12 obruča za ubruse (serviete).

U velikoj konobi inventar bilježi: 12 bačava, ali samo četiri pune vina, jedan karatil (bačva manjih dimenzija) pokvarenog vina, dva lijevka, maštilac (mastiel = posuda malih dimenzija od drva s obručima), mješine, dva sića od bakra.

U maloj konobi: karatil bevande (vino što se pije u kući — obično najgore što ima), karatil crnog vina, jedan prazni novi karatil, 15 barila (baril = 64,5 litre, usve oko 1000 litara) pokvarene bevande u jednoj bačvi, bačva od 15 barila puna (vina), karatil za tri barila za piće u kući, itd.

Na kraju, u magazinu: šest sića ulja, karatil kvasine, pa još nešto ulja i uljanog taloga u kamenici (talog = murga, morgiano).

Što da kažemo na ovo. Mi svi na otoku znamo što ovaj opis znači, ali valja možda ipak reći. U Dalmaciji tada (ni kasnije) nema govora o njezi vina, o biranju kvaliteta. Dakle radilo se, što smo već kazali, o diletantskom gospodarstvu, kako je bilo dalmatinsko vinarstvo. Takvo je stanje potrajalo u većini »gospodskih« gospodarstava — do prestanka kolonata (1930. i 1946.). Dalmatinski posjednici, najčešće — ne svi — nisu uz veliko imanje sami obrađivali ni jedne jedine motike (motika, dalmatinska mjera = 423 m²) vlastitog vinograda. Ovaj fenomen je poznat, ali nisu svima jasne poljoprivredne i posebno enološke i kulturne posljedice ovog stanja.

Takvo se vino nije lako moglo prodati, pa možda ni darovati i sigurno nije bilo plod berbe jednog godišta.²⁸

S obzirom na to posve je naravno ovo stanje i toliko bevande, što je bila kvalifikacija za antikvalitet, doduše, ne samo onda, u vrijeme koje opisujemo, nego i kasnije, mnogo kasnije. Bevanda se

dobija miješanjem vode i dropa, koji u doba don Mate — radi slabijih tijeskova — nije bio toliko iscijeđen koliko danas.

Ipak, na kraju smo u konobi našli pedesetak hektolitara zdravog vina, odnosno vina koje se smatralo zdravim. U onim vremenima, pa još za naše mladosti, vino se kod nas mnogo kvarilo, pa je svaka druga riječ među našim svijetom bila: maravan ili barsata (što označuju dvije kemijske varijante kvarenja vina). Ali ako je vino u doba don Mate bilo dobro, i kad je bio takav slučaj, bilo je sigurno pitkije nego li danas, jer se ljudi u manipulaciji nisu toliko služili šećerom, a ni sumpora nije bilo. Rakija i voda, međutim, izgleda da su bili odavna ingredijenti pravljenja vina.²⁹

Na kraju, u dvorištu, u pravcu zapada, iza Tvrdalja, prema jugu, zapisan je kameni tijesak za grožđe što smo već spomenuli. Ispod teze, istočno od ribnjaka, u pravcu istoka, dakle u današnjem prostoru vlasništva Račić: pet košnica pčela i konj. Sedlo smo već spomenuli, vjerojatno se radilo o samaru. Konja je sigurno čuvao Petar Zaninović. Kod Petra je još bilo pet bijelih ovaca i dva kozlića, što je bilo gospodarevo vlasništvo.

Nakon što su opisali sadržaj stana zapisničari su prešli u adjacntnu kuću zvanu »Borovina«. Kuća je bila svakako u krugu Tvrdalja, ali ne znamo koja od niza kuća koje se tu nalaze. Ime nije sačuvano, vlasnici ne poznaju tog naziva. Prema našem neiscrpnom Kuničiću »Borovina« je bio nadimak Antuna Hektorovića pk. Vicka, koji je poticao od nezakonite loze.³⁰ Umro je, kaže Kuničić, 1779., pa je očito — mislimo— stanovao u jednoj od sporednih zgrada, koja je tako dobila ime »Borovina«, i kasnije ga ubrzo izgubila. A možda se u kući čuvalo gorivo drvo, pa je po tome Antun prozvan.

Svakako, u toj kući stanovao je Petar Zaninović sa ženom, gdje je sve zapisano bilo njegovo vlasništvo. Petar i žena imali su dva para plahta, a na podu slamaricu sa štramcem (madrac na slamarici) i par skrinja od orahovine. Dakle, smještaj posluge nekako je odgovarao vremenu, kao što je u kućama sličnog ranga i daleko kasnije bilo, pa i u najnovija vremena (kad takav smještaj više nije odgovarao). Svakako, Petar je tu čuvao 20 barila vina svojih, vreću pasulja, tri sića ulja (u maloj kamenici). Možda je bio plaćen u naravi, tko zna, a možda je obrađivao nešto Hektorovićeve zemlje kao kolon, i davao ili nedavao dohodak.

Kao kontrast i don Matinom i Petrovom siromaštvu u izgledu i odijelu, Marija je bila (očevidno) daleko bolje obučena. Osjeća se da se je želila bolje nositi. Zapisničar je zapisao njenih devet zobunaca (camisola), i osam sukanja u (crno, zeleno, crveno, plavo tamno) (turchin) bojama i raznovrsnim tkaninama (sukna, pamuka, platna, teške svile), pet pregača, tri bijela rubca i jedan od svile, u boji, sa cvijećem, dvije istošene i dvije dobre košulje, jedan kožnati grijlač za ruke crni (manizza), stolnjak od kućnog grubog platna, i na kraju nekoliko komada i omota neskrojenog sukna i platna.³¹

Spis je iz svojih akata ispisao i potpisao Dr. Antun Calafati, notar (V. A. N. P.), sa grbom od mjedi umočenim u crnilo, ne u pečatni vosak, — pa ga se ne može analizirati.

1 Inventar što ovdje želimo u užem smislu analizirati pruža samo neka saznanja, recimo osobne prirode, jer nam govori o stanu i kućnim prilikama. Za ostalo, o rodbinskom odnosu i filijacijama, imamo knjigu Petra Kuničića, koju ovim novim podacima samo nadopunjujemo. Sada kad je Centar za zaštitu kulturne baštine izradio inventar Arhiva Hektorović, koji je nakon oslobođenja bio ustupljen Jugoslavenskoj akademiji (Institut, Lapadska obala 6, Dubrovnik) moći će se i trebati će odatle crpiti daljnje obavijesti o obitelji i zadnjem muškom izdanku. Inventar naša ustanova dužuje Stjepanu Planiću, pa na ovom mjestu još jednom zahvaljujemo autoru ovog velikog posla.

2 Plastičnije opisati ovu ličnost nije moguće dok se ne upozna dokumente iz Arhiva Hektorović, što će sada, zahvaljujući našem inventaru, biti moguće, iako je arhiv otuđen; ovaj osim podataka o kući gdje je nastao pruža saznanja o mnogim društvenim, obiteljskim, pravnim, agrarnim, ekonomskim, pomorskim pitanjima otoka.

3 Sudeći po grbu i nekim drugim elementima (o čemu pripremamo studiju) Hektorović potječu od najstarijeg rodovskog plemstva otoka — od prije 1278. godine, kada je prevrat s mora zaveo sistem komune. Ime Hektorović je patronimik po Petrovom djedu, koji se zvao Hektor. Ime u ranijoj fazi je Golubinić. Tu leži problem identifikacije.

4 Petar Kuničić: Petar Hektorović i njegov rod i Tvrđalj, Dubrovnik, Srpska štamparija 1924.

5 Sklonost nekih naravi da teže gradu, posebno glavnom gradu postoji oduvijek i ne treba se čuditi. To vrijedi za sve zanate i sve vrste ljudi. Ono što iznenađuje je don Matina boemska narav, sam boravak u Veneciji. Don Mate nije bio izoliran od svojih ljudi. Osim starigradskih brodarara što su redovito išli u Veneciju i pristajali na Slavenskoj obali (Riva dei Schiavoni), na mjestu gdje je još danas veoma vidljivo uklesano na rubu obale: Stazio dei abitanti della Brazza e di Lesina, — bio je tu i brod vlasnosti Hektorović imenom «Buon Gesù» (v. Inventar arhiva Hektorović, II, p. 33 i 90), s kojim su Hektorović trgovali, odnosno sudjelovali u zajednici s drugima (v. isti Inventar) u trgovini, i sporili se. Inače don Mate je u Veneciji imao zemljaka i kolegu po struci. Njegov imenjak i suvremenik, don Mate Duboković, iz kuće potpisanog, bio je župnik u gradu Mestre. Potpisani posjeduje njegovu bilježnicu od 1737—1744. Umro je 1770. Tko zna, možda im je životni slučaj bio više manje isti.

6 Don Mate je volio Veneciju ne kao sreden čovjek s velikim imenom, već kao zadužni boem, s dugovima što je plaćao otac posredstvom starigradskih brodarara. O ovim brodarima Arhiv Hektorović govori mnogo, i to ne samo o njihovom odnosu sa kućom Hektorović, već uopće o djelovanju brodarara, što bi moglo biti veoma zanimljivo za uvid u ekonomiku otoka XVII i XVIII stoljeća, jer o tome veoma malo znamo. Zanimljivo je i karakteristično orštaštvo plemića, posebno ovdje Hektorovića, s malim brodarima u relativno skromnim trgovačkim poslovima; u orštaštvo jest jedan od pokazatelja jednostavnosti naših otočkih prilika i stavlja u novo svjetlo neka razvikanja bogatstva. Nadodajemo, da bi misao zabilježili, da su posebno starigradski mali brodari (a bilo ih je i drugdje naravno — sa istim funkcionalnim učinkom) odigrali veoma značajnu kulturnu ulogu ne samo u životu našeg otoka nego i u stvaranju mnogobrojnih finih starigradskih zanata, koji su mogli stajati uz bok svim centrima Dalmacije i sjedištima komune.

Uloga brodarara i daleko ranije, u Ivanićevo doba, kulturna i ekonomska, bila je činilac razvika svijesti, i zato od najveće važnosti za Ivanićev pokret. I ranije smo isticali pojavu plemića kao vlasnika ribarskih mreža, što bi bio korelat konstatije o trgovačkom orštaštvu s brodarima. (v. Niko Duboković: Imena vlasnika trata za lov na srdele na Hvaru, Visu i Braču na prijelazu iz XVIII u XIX st.). Ti plemići, sudeći po njihovom zemljišnom posjedu, nisu bili degradirani, već su ostali ono što jesu. Ribanje je bilo unosnije, a riba prometnija nego li hvarska poljoprivreda onog doba. Ono što nije davala poljoprivreda autarhijskog tipa, — protuvrijednost u novcu, — mogla je pružiti slana riba, izvanredna rezerva konzervirane hrane. Ovime se postavlja pitanje klasnih distanca, ako ne razlika, na Hvaru, što nam se čini da valja redimencionirati, stvarnije gledati, naime u svjetlu ekonomske materijalne baze a i međusobne insularne povezanosti (upućenosti jednih na druge).

Petrova poezija i kroz to njegova ličnost dala je pjesnikovom liku i njegovim odnosima stanovitu hieratičnost u našim očima, ali u don Matino doba nije takvog gledanja davna više bilo, niti je Petrov lik za XVIII st. bio ono što je danas nama.

7 V. Arhiv Hektorović — Inventar Izd. Centra za zaštitu kulturne baštine, I dio/1980, sv. 1/7 i sv. XVI/1, i II dio/1982.

Danica Božić Bužančić: Privatni i društveni život Splita u XVIII stoljeću, Školska knjiga, Zagreb 1982.

8 Prva je bila udata za uglednog hvarskog građanina (koji je ušao u komunalno plemstvo prilikom zadnje agregacije, u svibnju 1798., jednu godinu nakon pada Venecije, za vladavine Austrije). Druga, Polisena, bila je žena jednog Politea iz Staroga Grada, čiji se otac oženio u Bolu na Braču u kući Niseteo, pa se zato zvao Politeo-Niseteo. Od njih potiče Dr. Petar Niseteo (1775—1866). — onaj koji je uredio Arhiv Hektorović (u kakvom stanju ga je našao čita se u ovom našem članku) i osnovao biblioteku. Dr. Niseteo je 1813. iz svoga dvostrukog prezimena pustio svoje prvotno prezime Politeo. Ovo mi je ljubezno saopćio Primarius Dr. Eranko Nižetić, moj dragi i poštovani prijatelj, pismom od 16. svibnja 1980. O sestrama don Mate, o Tvrdalju i odnosu oca i sina iscrpno piše Kuničić u knjizi navedenoj u bilješci broj 4.

9 Ida von Dueringsfeld: Aus Dalmatien, Prag 1857.

10 Danas kad su naši otočani imućni grade kuće s nekim »luksusom« što se najčešće sastoji od skupog materijala i nekusne funkcionalizacije. Ukus i prava udobnost su rijetki. Materijal, čije je glavno svojstvo skupoća, je mramor, majolika ili »lijepa« skupocjena vrata.

11 Treba pogledati u vrlo prijatnom krugu kuće Tabak u Poljicima ostatak rimskog sistema za tiještenje grožđa. Posebno upozoravam kolege iz Centra. Gostoljubivi Tabakovi će ih prijateljski primiti.

12 Si te nosti cur superbis = ako sebe poznaješ zašto se uzносиš, — što je očiti dokaz da je u pitanju bio zahod.

Mislim da valja pretpostaviti da je ovo rješenje (zahod naime iznad tekuće vode) Petar donio iz Venecije odnosno iz Evrope uopće; ovakvo rješenje postojalo je i u srednjem vijeku; na kopnu daleko od vode problem se rješavao (i rješava) kućerkom u uglu vrta ili slično, što se još uvijek često nalazi i gradi u Dalmaciji. Tako je Petar raspolagao uređajem što ga mnogi dvorovi XV st. nisu imali, jer standardnih rješenja naravno nije bilo i nema ih. Literatura je puna opisa varijanata i neprilika u pogledu upotrebe; u Evropi u XIX st. je bilo, u gradovima (za selo se razumije), a kod nas do iza sredine ovog stoljeća, čudesnih stvari, nezamislivih dok se ne pročita, ali istinitih (koje nema smisla ovdje navoditi), jer uvjetovanih kondicijom čovjekove naravi, kako nam pregnantno kaže Hektorovićev natpis. Ali imamo osjećaj da je ovaj problem bolje i brže rješavan u južnim stranama Evrope nego li u sjevernim.

U inventuru Arhiva Hektorović ima jedan regist Stijepa Plančića po kojem bi se naslućivalo, da je i u gradu Hvaru Petar Hektorović imao civilni zahod (za ona vremena) nekako između njegove kuće i kuće Paladinici na zidinama. Ovu Petrovu kuću u gradu Hvaru potpisani je obradio u »Vijesti muzealaca i konzervatora, 4, 1962.

Da bi ostali kod našeg don Mate nadodajemo, da je u njegovo doba i ranije postojala, pa je i u inventaru zapisana, naprava slična naslonjaču sa ugrađenom posudom, koja je stajala u spavaćoj sobi, a zvala se komoda. Ove i danas služe bolesnicima i nemoćnima, ako ne mogu hodati.

13 Do pred nekoliko decenija, zapravo do drugog svjetskog rata, brodari iz Apulije (Pujizi) dovozili su keramiku, voće, sočivo, povrće, u sva naša mjesta pri moru i prodavali s broda. Ta inače stoljetna praksa (u ranijim stoljećima uvozili smo žito iz Napuljske države, a vino iz papinske još početkom XIX st.) utrnila je u najnovijim vremenima.

U Splitu su brodovi Pujizi ležali u bazenu ispred Dioklecijanovih podruma; ponuđena roba bila je postavljena na povučenom kormilu plosnato položenom, koje je služilo kao izložbeni stol. Iako smo sve te proizvode mogli imati kod kuće ova se praksa održavala, jer su naši ljudi, posebno na otocima, gajili navedene plodove

u minimalnoj mjeri i bez raznolikosti. Građani u tom pogledu nisu mogli pokazati inicijativu, a o »posjednicima« naime zemljoposjednicima vidi niže u ovoj radnji. U ovom smo se pogledu veoma kasno emancipirali.

Na ovu temu hotelijer Pjero Novak ljubezno mi je odgovorio: »Prvi rat je prekinuo dolazak u Hvar (predpostavljam i ostala mjesta) talijanskih trabakula, koji su donosili lonce, teče od pečene zemlje. Zatim sve vrste suhog sočiva, također svježeg u sezoni. Osim toga prodavali su luk, kapulu, cvjetaču, artičoke, crvenu repu, poriluk, lubenice, salatu i drugo voće svježe i suho. Vrlo se dobro sjećam da je salata bila visoka i slatka, pa su je djeca jela sirovu. Ne sjećam se glavatog kupusa, niti da se kod nas sijao. Osim toga Albanci su dovozili također jedrenjacima (calanca) melone i kasne vrste, sočivo i ostale agrarne proizvode kao i oni gore spomenuti iz Puglie«.

O ovom problemu snabdijevanja govori u citiranoj knjizi opširno Danica Božić.

14 Ovako su u principu izgledale naše kuhinje. Razlika je bila u dimenzijama i u tonu. Imali smo tako do pred malo godina sačuvanu patrićijsku kuhinju Margarine Dančević Angelini u Jelsi; niz ljepših komina je sačuvano (Niko Duboković Nadalini u Zavali i dr.). Onaj Mirka Barbarića u Bogomolju kopiran je od našeg Centra i ugrađen u Etnografskoj zbirci u Starome Gradu. Centar nažalost nije nikada raspolagao sredstvima koja bi dopustila da se jedna slična cjelina otkupi; osim toga na Hvaru (i inače) nemamo zadovoljavajućeg tempa u vršenju ovakvih zahvata, tako da kadkada ni raspoloživa sredstva nije moguće utrošiti. Valja kazati, da onaj koji ruši staro da bi učinio novo, nije nimalo sklon prijavljivati svoju namjeru, iako se zna da bi se moglo mnogo bitnog spasiti, a da se pri tome ne spriječi uvađanje komfora, kada bi postojala kulturna i estetska svijest. Ustanove, kao naša u Hvaru, koja nastoji tu svijest razvijati, i tako kulturu demokratizirati, nisu mnogo od viših stručnih foruma shvaćene.

15 v. Rolf Italiaander: Xocolati (čokolada) — uživala se u Veneciji, Engleskoj, Holandiji u XVII st. Bila je u XVIII st. opći običaj u tim zemljama.

16 Maraskin = rosolio, bijeli liker nastao oslađanjem destilata višnje (maraska). Producirao se u svim gradovima Dalmacije, ali je Zadar razvio svjetsku industriju ovog produkta. Poznate su bile tvornice u Zadru Luxardo, Drioli, — koje je danas naslijedila naša Maraska. Historijat maraskina u prigodnom svesku Firme Drioli (koji ovog časa ne mogu naći, a imam ga). Naći će se u Naučnoj biblioteci u Zadru.

17 Ridotto na Giudecchi u Veneciji (ridotto = mjesto sastanka za zabavu) od 1638. kartašnica (mnogo kasnije tu i tamo zabranjivana), druga sastajališta manjeg opsega (case o stanze), zvane casini, po čitavom gradu primarno igračnice i drugo, postojale su od najstarijih vremena, na što ukazuje na pr. zabrana iz 1567., koja se nije slijedila; onda kavane danas slavnog imena pod Prokurativama na trgu c. Marka: Florian (1720.), Quadri i dr. iz XVIII st., »kao i kavana Grece u Rimu 1760.«, ili monumentalna kavana Pedrocchi u Padovi iz 1831., itd. (ova zadnja sa oko 400 stolica); ovima su svakako prethodile druge starije naravno skromnije.

Kvalitet kave je druga stvar. U našoj mladosti još kava je bez mlijeka u Dalmaciji bila prilično loš napitak. Po pravilu se nadodavao surogat, naravno radi štednje, ali i radi srca. U Dalmaciji se u starije doba kava kuhlala, i u hladnoj vodi, kaže mi Vlade Rismondo, što je bio otrov, pa je bilo pravo junaštvo uzimati kavu.

Francuzi su u moje studentsko vrijeme (nakon 1927.), a Germani još kasnije imali očajnu kavu. Mi smo u Dalmaciji naučili na dobru kavu nakon ujedinjenja 1918., kad smo se upoznali s turskom kavom. Ali u Jelsi je prvi (i jedini) daleko ranije stvorio kaveni napitak dostojan najboljeg pojma kave i danas, slobodno mogu kazati u Evropi uopće, što nije mala stvar, naš dragi i nezaboravni šjor Prošperin Dobronić (1867—1945.). Kavanu je 1907. bio preuzeo od Luce Salamunić udatu za Jureta brata Andreta Gamulin Andretovih.

Zadnjih decenija talijanski je espresso u mnogim zemljama Evrope (na pr. Švicarskoj) jako podigao kvalitet preparirane kave.

18 U toku rada na Hvaru naišli smo na još drastičniji slučaj. Knjige su u jednoj konobi bile zastrte dugogodišnjim osušenim vinskim talogom. (Nije li ovo dodatni dokaz da se kulturna baština ne može spasiti bez lokalnih komunalnih ustanova?).

19 Ima više ovakvih komada u Starome Gradu. Ali posebno nam je pred očima sekretar (borò = bureau) u kući Fabiani radi svoje velike ljepote. Steta da inventar birokratskim nestručnim opisima ne dopušta da se utvrdi kakav dragocjeniji komad namještaja u stanu don Mate.

20 Pina Fabiani Bojanić posjeduje više ovakvih lijepih škrinja, i dio jedne renesansne, veoma stare (dio kažem, jer bi trebalo izvršiti temeljitu restauraciju; prednja daska urešena veoma jednostavnim lukovima je sačuvana).

21 Zapisnik za »lavaman« (danas za nas umivaonik) kaže: secchio, dakle sić, što pretpostavlja obrnutu funkciju nego li je ona našeg umivaonika, pretpostavlja naime polijevanje vode iz sića (lavamanom), a ne pranje u lavamanu; ali »lavaman« je mogao biti i stalak, što je još kod nas slučaj; u inventaru osim ovog sića stoji i »un cadin di petre« a to bi bio današnji naš »kain« naime posuda za umivanje (vaso da lavarsi) koja je stajala i stoji na stalku ili stolu sa mramornom pločom i zrcalom.

22 Koja se prenosila i nad njom držale i tako grijale ruke.

Ovdje moram ispričati slijedeće. Kad sam pred koju godinu upitao jednu staru splitsku patrijku o načinu grijanja građanskih kuća u Splitu na prijelazu u XX st. do prvog svjetskog rata, odgovorila mi je: kad je sijalo sunce išli smo šetati na rivu i tako se na suncu grijali, a u kući, sjedili smo za okruglim stolom i grijali se na toplini velike stolne petrolejke (lumazza).

Razlika je između vremena don Mate i ovog u tome, da don Mate nije imao petroleju i njene kalorije.

Ljudima XV/XVI st. lakše je bilo graditi »zimsku« i »ljetnu« kuću nego li instalirati peći. Imamo u gradu Hvaru veoma izraziti slučaj ljetne i zimske kuće Paladinić, od kojih je jedna u zidinama (zimska), a druga van zidina (ljetna) danas Gazzari Božić, gdje je smještena zdravstvena stanica. Svejedno zimske kuće nisu rješavale problem zime. Pitanje ljetne vrućine bilo je lakše riješiti, jer su ljudi upravo na genijalan način nalazili odgovarajući položaj, kao što je to slučaj vile (ljetnikovca) Lucić, u kojem je danas sjedište Centra za zaštitu kulturne baštine u Hvaru. Ali zimi se bez grijalica i »buganaca« (rane na prstima nogu i ruku nastale zimi zbog slabog kolanja krvi) nije moglo. Pomagala je nešto cigla, kojom se oblagalo podove a kadkada zidove (to je onda bila zaštita i od zime i od vrućine), kao što je bilo u kući kapetana Piera (i prababe potpisano) Pavičić u Vrbanju.

23 Zimski turizam se u Hvaru i na otoku nije mogao razviti dok Tonko Domanić nije snabdio sve hotele centralnim grijanjem, što je moglo biti koju godinu prije 1960.

24 O problemu kupanja i kupatila kazati ćemo kratko ovo. Kupanje smo naslijedili od Grka, pa Rimljana. Navika, vezana uz zadovoljstvo i higijenu, nastavila se u srednjem stoljeću, jer su neki barbari prihvatili ostatke klasične kulture (Goti u Spaniji na pr.), odnosno donijeli sa orijenta Križari. Održale su se i nastajale navike kupanja do u XV st. iako se kršćanstvo u principu protivilo tom običaju. U Germaniji imalo je »skoro svako selo« svoje kupalište. Kupanje je bilo odvojeno, ali i zajedničko za oba spola, naravno više, sa gornje strane Alpa. Nije moguće generalizirati običaje. Voda je imala sakralnu funkciju, pa je time kupanje bilo uvijek predmet stanovite kritičnosti. Tako je u XV/XVI st., protureformacija mogla lako djelovati i u smislu ukidanja javnih kupališta. Posebno kada se je pojavila francuska bolest (Siphilis) i munjevito rasprostranila — izgubilo je kupanje svoju bezbrižnu notu, i moglo je biti postepeno odbačeno kao zlo. Pranje je prestalo biti navika i zabava, i ostalo individualna stvar nekih pojedinaca, gdje se ne može govoriti niti o višim klasama. Ali ljčilišna funkcija vode nije mogla nestati, pa XVI i XVII st. imaju lječilišta (v. Michel de Montaigne ili Thomas Corvate), koja su bila lječilišta uz rekreaciju umjesto da budu sama rekreacija. — Problem pranja veoma je relativna stvar i raznolike je primjene. Ni u čistom klasičnom Rimu, gdje su postojale terme (kupališta) za svakoga, dakle higijenski uređaji najdemokratskijeg značaja, pranja u večer i u jutro nije bilo po redosljedu prvo (a pitanje je koliko danas postoji). Rimljani su se najprije oblačili, pa bi za toga u malom umivaoniku smočili prste i osvjježili oči, kako to i danas ponetko radi. Kasnije su išli u terme i tamo se dulje ili dugo zadržavali. Brijali su se bez sapuna, vjerojatno nauljani, pa su bili vječno izranjeni, naravno u vrijeme kada je brijanje bilo moda. Zanimljivo je da su se i rimski muškarci da bi radi mode bili obrijani stoljećima dali mrcvariti

željeznim naravno za naše pojmove tupim brijačim britvama. Ali sapun su imali, iako kasno, i dolazio je izgleda iz Galije i Germanije.

Kako je u don Matino vrijeme bilo moguće da se žive bez higijene teško je shvatiti. Odsustvo jutarnjeg i večernjeg pranja bilježi se do dijela XVIII st. u Francuskoj, preciznim zapisima. Poznata je ceremonija jutarnje toalete kralja Luja XIV bez pranja. Dakle umivanja ništa, kupanja nikakvog, promjene donjeg veša rijetko, ako ga je bilo (donjih muških hlača malo, žene pak ovaj dio odijela nisu smjele nositi (osim iznimaka: plesačice, stare žene), jer bi to bio znak neke muškarčake pretenzije. S druge strane zahoda nije bilo i nije moglo biti u modernom smislu, pa su ostajali mračni uglovi ili već spomenute komode, i još niz čudovišnih stvari. Sve to ne znači da je u Veneciji bilo isto, naprotiv rekao bih bolje, u pogledu odvoda i veša.

Povijest bilježi da su Mlečani u XV st. fabricirali fini mirisavi sapun. Pravio se na maslinovom ulju. Sapun na loju izrađivao se za kućne potrebe u svim našim domovima i u Evropi i toga se vrlo dobro sjećamo. Pralo se i u lušiji, naime kuhanom drvenom pepelu a i danas se pravi (vidio sam u jednoj zagorskoj kući ovih dana). Također u čistoj tekućoj vodi na kamenoj ploči tukući platno drvom, tamo gdje je tekuća voda postojala kod nas (Stari Grad, Jelsa). Ranije je služila masna zemlja (gnjila).

Ali odnos prema pranju bio je postao čudnovat. Pročitani smo u jednom putopisu kako se neki 1816. (!) ruga svom saputniku, koji se kupa gdje dode. A i u slikovnoj dokumentaciji (a mnogo su osobito u XVIII st. slikane spavaće sobe) nema nigdje stola za umivanje.

V. ove (i tolike druge) knjige: Jerome Carcopino: *La vie quotidienne a Rome a l'apogee de l'Empire*; A. von Gleichen — *Russwurm* i Leo Schidrowitz: *Sittengeschichte des Bades*; Frederic C. Lane: *Venice, a Maritime Republic, 1973.*, v. Brentano: *Ancien Regime* (ovu knjigu smo čitali pred 50 godina, ne nalazimo je).

25 Usporedi sa mirazom što ga je jelšanski brodar Bartol Dobrunić dao kćerki koja se udala za patricija Bernarda Angelini godine 1762. (v. Jedna udaja u XVIII st. u Jelsi, Zapisi o zavičaju V/1978.).

26 Problem veša i odjeće nije bio uvijek isti u Evropi ili u Dalmaciji. Ponajprije zbog toga jer su običaji od kraja do kraja više varirali nego li danas, zbog slabih komunikacija i gotovo nikakvih međusobnih informacija. A onda i zato, jer je prije bilo više siromaštva, s jedne strane, ali i više skromnosti, s druge. Bilo je stanja (kao i danas, ali daleko manje na sreću) gdje o običaju nije moglo biti govora, već o mogućnostima, a te su kadkada bile nikakve. Nezavisno o sredstvima, jer u to doba ima malo dućana, nema tvornice, malo skupog uvoza. Zato je povijest odijela (ili higijene) stvar koja se ne može generalizirati, a to literatura dovoljno jasno ne kaže. Moda je mogla imati stanovitu liniju, ductus, ali je način života bio uvijek izraz individualnosti i ličnih i lokalnih mogućnosti, koje nisu mogle biti iste, u vanjskom izgledu više manje jednakom, i ličnim i intimnim potrebama, koje su sigurno varirale, kao što i sada variraju.

U vremenu koje nas zanima, i ranije, mjerilo »odijevanja« bilo je samo gornje odijelo, nikako veš. Literatura o tome govori mnogo. Nama se čini da kategorički ne valja postavljati pravila za određena vremena, to nije moguće i ne bi odgovaralo stvarnosti. Inventar kaže da je odijelo don Mate bilo skromno, i nama se čini da bi ta skromnost samo djelomice odgovarala prilikama, da po srijedi nije više boemski nered, a takav nered nije stvar određenog vremena nego određenog mentaliteta. Valja pročitati izvanredni komentar Gastona Gerona (Carlo Goldoni, cronista mandano). Geron opisuje modne prilike u Veneciji u Goldonijevo doba, svih klasa i kategorija, i ukazuje na važnost elegancije i odijela i na smisao za lijepo malih ljudi. Tu se navode i žrtve što su svi činili da bi izgledali bolje. Don Mate, koji je dugo u Veneciji živio, sve je to vidio i ništa ga se nije primilo.

Ima i momenat skromnosti ovog vremena, koje valja uzeti u obzir, i drugačijih kriterija za ocjenu ranga (plemstvo, patricijat, siromaštvo onih sa kojima se postavljala usporedba). Tako na pr. imamo u Hvaru (Centar za zaštitu kulturne baštine) svileni odijelo roza boje, tipično za don Matino vrijeme (pantalone, prsluk, haljetak), koje je pripadalo jednom kontu Bučić, čovjeku istog ranga i identičnog vremena. Odijelo je u jako istrošenom stanju. Bučići su u to doba imali jedan od dva ili tri najveća posjeda na otoku, i niz kuća svugdje — kao što smo kazali za druge — sigurno trgovali. A ako je don Mate bio »izgrađeni« boem, ovaj Bučić sigurno nije, pa ipak mu je nošnja bila istrošena. Don Mate prema tome nije samo bio boem iz Venecije već i provincijalac iz Staroga Grada.

27 Žito se, što je sasvim logično, na otoku u prošlosti sijalo, iako naša otočka zemlja ne pogoduje tom usjevu. Bilo je žita na otoku i trabantima (Šćedro) za par mjeseci u godini. Naša komuna je u ranijim stoljećima pravila rezerve i čuvala ih u fondaku, a nabavljalo se i kod Talijana tvrde kolače. Sigurni uvoz nije postojao, pa je bilo potrebno osigurati barem minimum. Isto se radilo i u kritičnim časovima modernih ratova. Na pr. kuća potpisanog bila je uspjela dobiti u Zavali (1942.) priličan rod veoma lijepe pšenice. Bila je sretna slučajnost lijepi rod pšenice u zemlji jake insolacije predjela Konteje.

Naši su otočni preci oskudijevali kruhom, to je bilo neminovno i uvjetovano vremenima, ali su zato uvijek imali zelja (kupus, blitvu, žutinicu, divlje zelje uopće) tako nisu razvili raznovrsnost uzgoja povrća, mnogo ulja i mnogo ribe, a onda janječeg mesa i ovčijeg mlijeka i sira. Bili su pastiri kao naši neretvanski preci, prije nego li smo postali ribari, pa iza toga brodari. Dovoz žita u prošlim stoljećima, a i u XIX-tom, zahvaljujemo brodarima male kabotaže, koji su, osim ostalog, stvarajući zanate, što je u ovom članku već rečeno, svojim malim brodovima brzo dobavljali žito ili brašno iz Solina, Skradina, žito i druge namirnice i drvo iz Senja itd. Iz kuće potpisanog u Jelsi išao je prije sredine XIX st. svake sedmice momak s mazgom u Stari Grad kupiti vreću brašna za potrebe kuće i gospodarstva. Tek iza sredine tog stoljeća (XIX) nastupili su jedrenjaci duge plovidbe i duge kabotaže i ostvarili prvi put u povijesti redoviti dovoz u neograničenim količinama pšenice iz Crnog mora na Hvar. Do gradnje željeznica naša obala je bila vezana sa svijetom samo morskim putevima, a znamo da je Lička pruga spojila Split sa zaleđem tek 1929. godine. Dalmatinsko prekomorsko brodarstvo na jedra, koje je stvorilo život na obali na našim otocima (i doprinijelo izgradnji glavnih sela u brdu), i stvorilo jedinu moguću akumulaciju kapitala na otocima, nije više moglo prosperirati, izgubilo je svoj životni smisao i pomalo se utrnuo, kada su vandalmatinski gradovi Trst i Rijeka dobili željezničku vezu sa zaleđem, a k tome parobrod, koji je vezao Dalmaciju najprije sa Trstom a onda sa Rijekom, stvorivši stanje koje je trajalo do prvog svjetskog rata.

Do prvog svjetskog rata nije se u gradovima, izvan glavnih obroka, ručka i večere, jelo slano ili mesnato, već slatko. I Stari Grad, naš grad par excellence, jer ima stanovnike gradskog tipa, imao je takav običaj od davnine, pa i do dana današnjega prilično sačuvaao. Tako možemo reći da se u vrijeme don Matina pretka Petra nudilo posjetiocima pečeno slatko i slatko vino (Petar u »Ribanju« govori o peharu muskatele), a to se više manje radi danas. Kave nisu imali naravno, ali zato prošeka, pa paprenjaka, cvita itd. A možda je slatka škanjata bila onaj starigradski kolač koji je predstavljao rezervu kruha. Kruh se naime konzervirao biskotiranjem, kao i danas, samo što mi danas imamo po pravilu redovito svježe kruha, dok je u prošlosti svježi kruh bio manje siguran. Ali ta nesigurnost ne isključuje ukus i obilje u povoljnim vremenima. Ovo je mogao biti način kako je don Mate primao posjetioce, pa im je možda ponudio k tome kavu ili čokoladu, kao i zajedničku igru »Dame«. Imao je i maraskina. Naravno, ponuđene doze su bile minimalne, kao što i danas vidimo u ambijentima koji su se na fosilni način sačuvali. Imala ih ne mnogo, ali ima.

28 Osim časnih iznimaka, koje su učinile veliki i visoko stručni napor da se kvalitet vina oplemeni, dalmatinski posjednici, posebno oni na obali, nisu imali pojma ni o obrađivanju loze ni o vinarstvu. Mali sitni posjednici nisu imali ni veze sa proizvodnim procesom. Kolonat je opet bio uvjetovan dalmatinskim tlom. Glavninu prihoda crpili su iz zanata ili iz službeničkog odnosa. Veći i niz velikih posjednika nije sudjelovalo u proizvodnji jer se radi relativne komodnosti što je pružao kolonat nisu uopće bavili poljoprivredom, pa nisu imali pojma o tretmanu loze ni o vinarstvu. Polje, loza i vino bilo je prepušteno isključivoj brizi obrađivača. Kolonat, obrađivački odnos relativno liberalan, bio je lišen uvjeta stvaranja kvalitetnog produkta. Gospodari se ničim nisu bavili, pa niti su sebi mogli pomoći niti su mogli poučiti one koji su pouku trebali. Odatle pomanjkanje njege mnogih dalmatinskih vina, iako imamo izvanredno kvalitetne sorte. Iznimno, bilo je veleposjeda i posjeda, gdje se vršila izravna obrada, i gdje je gospodar stjecao iskustvo i postajao stručnjak (v. »Zapisi o zavičaju« br. V, članak Iva Politea). Razdoblje tog i takvog rada malo je trajalo (od oko 1860. do prvog svjetskog rata). Zato današnji napori zaslužuju svaku pažnju, posebno oni Vinarije u Starom Gradu ili Jadranskog instituta u Splitu.

Nadodao bih anegdodu što ilustrira neupućenost i konfuznost dalmatinskog posjednika onog vremena, nenaviklog raditi, što mi je ispričao naš dragi Vlade Rismondo. Kaže jedan posjednik uzmiemo oko 1910. prijatelju: »Pusti me stati, imam posla, moram poći prozračiti konobu radi jamatve«. S obzirom na takve mentalitete jasno je bilo da je trebalo ići tražiti suradnju i zaradu drugdje, u vrijeme don Mate, s ribarima i brodarima.

29 v. Grga Novak: Dalmacija g. 1775/6. gledana očima jednog suvremenika, Starine JAZU knj. 49, Zagreb, 1959.

Na komentar dr. Novaka ovom starom izvještaju osvrnuo se potpisani, ali na temu koja ne spada u ovaj članak.

30 U Biltenu Historijskog arhiva Hvar, br. 2, 1960, str. 51, na dnu.

31 U ovom članku, koji bi želio, osim merituma, dati i neka objašnjenja, reći ćemo nekoliko misli u predmetu nošenja rublja onog vremena. Košulja je prastari dio odijela, ali se u njoj u srednjem vijeku nije uvijek spavalo, malo se mijenjala, a žene je nisu uvijek oblačile ispod odijela. Kadkad se mijenjao donji dio rukava košulje (spojen sa dugmadi), ali čitava košulja ne, pa nam izgleda da je i don Mate imao takvih odvojenih rukava. Žene nisu nosile podhlače, jer su te bile znak muškosti, pa prisvojiti ih, izgleda da se moglo smatrati prisizanjem za muškarštvom. Ovo sliči modernom otporu protiv najnovije (današnje) mode nošenja hlača od strane žena. Ipak su iznimke bile plesačice, djevojke kod »pranja prozora u Holandiji«, stare žene, — ove zadnje očito radi zdravlja. Ovo što kažemo odnosi se na don Matino stoljeće, ali smatramo, što smo često kazali, da se ne može govoriti općenito, jer su se stvari odvijale različitim ritmom i kronologijom prema kraju, klimi, ambijentu i — slučajnosti.

Goethe je na pr. 1774. opisao klasicističko odijelo, ono koje se kasnije pripisalo Francuskoj revoluciji, kao i naviku kupanja. Ako je Napoleon dnevno mijenjao košulju i kupao se, nije prema ovome morao biti prvi u Parizu koncem XVIII st. U Pariz je, prema literaturi, podhlače donijela iz Beča carica Maria Luisa, što nam se čini pretjerano kazati. Ili kad ista literatura kaže, da je sredinom prošlog stoljeća načinjen inventar rublja carice Jozefine, pa je nađeno, uz bezbroj košulja, samo 2 para podhlača. Ili navod da je maramica došla sa navikom duhana za kihanje, dok nam se čini da smo je našli daleko ranije.

S druge strane nalazimo kod mletačkog komediografa Goldonija slučaj, gdje je jedna dama u Veneciji založila 24 košulje i nadodaje, da joj je sigurno ostala još koja. Imamo daleko konkretniji miraz Laure Soppe Papali, Šibenke, koja se udala za Petra Kasandrića 1801., što je uz 34 košulje, 36 rupčića, 20 foularda i 2 kaputa imala 24 para donjih hlača (Niko Duboković: Jedna patricijska ženidba 1801. g., Zadarska revija 4, Zagreb 1959.). Ove su stvari dakle veoma relativne i nije ih moguće generalizirati.

Svakako potvrđuje se utisak, da je »luksus« za ova vremena na gradskom području Venecije bio svakako rašireniji, u smislu klasnom i u smislu higijenskom, nego li u zapadnoj Evropi.

Kad smo to rekli nadodajmo da Goldoni (suvremenik don Mate 1707—1793.), oštromni poznavalac i kritičar venecijanskog svijeta, — govoreći o mladoj pučanki — kaže, da su za nju šećer i kava poslastice »velikih prilika«, dakle nešto čega nema svaki dan. Istina je da je tako bilo, ali to je bilo ne samo pitanje ekonomsko nego i opće odgojno. Svi su bili skromniji. I naša generacija je tako odgojena, 200 g. nakon Goldonija.

Kad smo na ovom pitanju nadodati ćemo podatke o nekim rimskim običajima. Tu se veš sastojao od lagane tunike bez rukava; ispod tunike oblačila se lagana košulji slična navlaka (intusivum i indusium: donja košulja žene), a k tome pojas preko prsiju (fascia, strophium), što je očito bio predak današnjeg soutien gorge. Iznad svega gornja tunika, koja se od 1 st. pr. n. e. zvala stola ili palla.

Na jednom sicilijanskom mozaiku rimskom lijepo je vidljivo odijelo za šport, i očito za kupanje, rimske žene. Strophium i donji dio je veoma sličan današnjem bikiniju (dakle dva dijela). A onda subligaculum, campestre, cinctus »destinato a coprire il basso ventre« (v. Vita Romana, op. cit.). Ovaj subligaculum, kaže Ugo Enrico Paoli, se izgubio i zadržao samo kod svijeta koji je čuvao stare običaje, — kako kaže Horac; prema tome u 1 stoljeću prije n. e. (Horac je 65—8 pr. n. e.) gubio se u Rimu običaj donjeg dijela veša, pa je u upotrebi ostajao samo za šport, radnike i očito, — kupanje. Odatle slika sa sicilijanskog mozaika. Za muškarce pak smo čitali da su se kupali u kožnatim gaćicama. Zašto kožnatim, kada smo sada vidili opstojnost subligaculum, koji se zvao i campestre, jer je bio odijelo radova u polju za vrućina, ljeti itd.

Ovo smo kazali da bi podcrtali relativnost ovog pitanja. Jer ako se nije nosio donji veš u obliku hlača, jer je u 1 stoljeću prije n. e. nestao, ne smije se generalizirati, tim manje što je taj dio odijela ostao u upotrebi kod radova, kod športa i kupanja.

Na jednom etrurskom borcu VII stoljeća prije n. e. (u Firenci) vide se gaćice sasvim modernog današnjeg kroja. To je opet spomenuti ali ne i opisani subligaculum. Da bi se za nešto, običaj ili odjevni odnosno upotrebnii predmet moglo kazati da nije bio u upotrebi, trebalo bi moći kazati da nije postojao, a ovdje nije taj slučaj. Literatura, osim navedene u drugim bilješkama: Dacre Balsdon: Roman Women, 1977., Aldo Massa: Les Etrusques (prije 1973.), Ugo Enrico Paoli: Vita Romana, 1940., Max von Boehm: Die Mode, 1976.